

Nr 318.

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående Göta pansarlivgardes förläggning m. m.; given Stockholms slott den 28 maj 1943.

Kungl. Maj:t vill härmed, under åberopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över försvarsärenden för denna dag, föreslå riksdagen att bifalla de förslag, om vilkas avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

G U S T A F.

Per Edvin Sköld.

Utdrag av protokollet över försvarsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott den 28 maj 1943.

Närvarande:

Statsministern HANSSON, ministern för utrikes ärendena GÜNTHER, statsråden PEHRSSON-BRAMSTORP, WIGFORSS, MÖLLER, SKÖLD, BERGQUIST, BAGGE, DOMÖ, ROSANDER, GJÖRES, EWERLÖF.

Efter gemensam beredning med chefen för finansdepartementet anför chefen för försvarsdepartementet, statsrådet Sköld följande.

I. Göta pansarlivgardes förläggning.

1941 års försvarsutredning föreslog, att delar av Livregementet till häst skulle utbrytas och bilda stommen till ett pansarregemente, vilket lämpligen syntes kunna övertaga traditionerna från förutvarande Göta livgarde och på grund härav förslagsvis benämnas Göta pansarlivgarde (P 1). Detta pansarrege-

mente borde disponera det för Livregementet till häst planerade kasern-etablissemnet vid Tegelhagen å Järvafältet, under det att sistnämnda regemente borde kvarbliva i det nuvarande etablissemnet i Stockholm. Med hänsyn till utbildningens omfattning syntes Göta pansarlivgarde böra organiseras på regementsstab och två bataljoner, varjämte föreslogs, att ett kompani ur regementet skulle förläggas till Gotland.

1942 års försvarsberedning fann sig icke kunna tillstyrka, att regementet förlades till Stockholm (Järvafältet), även om vissa skäl kunde tala därför, såsom önskvärdheten att för samövningar m. m. där ha tillgång till ett pansarförband. Andra skäl, som syntes beredningen vara väsentligt mera vägande, talade för att regementet förlades till ort i västra delen av mellan-Sverige.

Vid anmälan av *propositionen 1942: 210* angående den fortsatta utbyggnaden och organisationen av landets försvarskrafter yttrade jag, att en förläggning av ett av de nytillkommande pansarförbanden till Stockholm ökade möjligheterna till samövningar mellan pansarvapnet och andra truppslag samt hade av de militära myndigheterna även i andra hänseenden funnits innebära en tillfredsställande lösning. På grund härav biträdde jag försvarsutredningens förslag och tillstyrkte sålunda, att ifrågavarande pansarregemente förlades till Stockholm i det för Livregementet till häst planerade kasern-etablissemnet på Järvafältet.

I enlighet härmed föreslog Kungl. Maj:t riksdagen, att Göta pansarlivgarde skulle förläggas till Järvafältet.

I proposition 1942: 309 föreslog Kungl. Maj:t riksdagen att för budgetåret 1942/43 anvisa ett belopp av 3,000,000 kronor till ordnande av Göta pansarlivgardes förläggning å Järvafältet. I anförande till statsrådsprotokollet i samband med propositionens avgivande redogjorde jag för en av fortifikationsstyrelsen i skrivelse den 13 maj 1942 framlagd kostnadsberäkning, som utvisade att styrelsen beräknat kostnaderna för förläggningens ordnande till sammanlagt 7,100,000 kronor.

Riksdagen (skrivelse 1942: 377) anvisade det begärda anslaget men uttalade viss tveksamhet beträffande regementets förläggande till ifrågavarande plats. Med hänsyn till den stora anhopningen av truppförband på och invid Järvafältet och med beaktande av att detta fält vore starkt begränsat till ytvidden samt att endast små möjligheter för dess utvidgning syntes vara för handen, ansåg riksdagen att, därest så utan fara för något avsevärdare uppskov med etablissemnets färdigställande kunde ske, frågan om Göta pansarlivgardes fredsförläggning borde underkastas ytterligare prövning av Kungl. Maj:t.

Genom beslut den 30 juni 1942 uppdrog Kungl. Maj:t åt arméförvaltningens fortifikationsstyrelse att — med beaktande av vad i riksdagens förenämnda skrivelse anförts — verkställa utredning rörande förläggning av Göta pansarlivgarde till annan plats än Järvafältet samt att till Kungl. Maj:t inkomma med sådan utredning och med förnyat yttrande rörande lämpligheten och möjligheten av att förlägga nämnda regemente till Järvafältet.

I avbidan på slutförandet av denna utredning upptogs i årets statsverksproposition (kapitalbudgeten: bil. 2) fortsatt anslag för förevarande ändamål med ett till 2,000,000 kronor beräknat belopp.

Sedan numera utredningen i ärendet slutförts, torde frågan om fredsförläggningssort för Göta pansarlivgarde ånyo böra underställas riksdagens prövning.

Fortifikationsstyrelsens utredning. Med skrivelse den 22 januari 1943 överlämnade *arméförvaltningens fortifikationsstyrelse* den anbefallda utredningen. Därvid behandlades under särskilda avsnitt tre olika alternativ, det första avseende förläggning till Tegelhagsområdet å Järvafältet, det andra förläggning till annan plats å Järvafältet än Tegelhagen och det tredje förläggning till plats utom Järvafältet.

Då betänkligheter ur luftskyddssynpunkt tidigare anförts gentemot det första alternativet, förläggning till Tegelhagsområdet, framhöll fortifikationsstyrelsen, att enligt den ytterligare utredning i ämnet, som ägt rum, ett betryggande avstånd kunde uttagas mellan de blivande etablissemanten vid Tegelhagen och närmast angränsande etablissement samt att terrängen vore sådan, att den måste anses skapa gynnsamma förutsättningar för luftskyddet. Med hänsyn härtill syntes ett utnyttjande av sistnämnda område såsom förläggningsplats icke kunna anses medföra några egentliga olägenheter ur luftskyddssynpunkt.

I fråga om de övningsmöjligheter för Göta pansarlivgarde, som föreläge därest regementet förlades till Tegelhagsområdet, anförde styrelsen i huvudsak följande.

Möjligheterna till truppövningar för Stockholmsgarnisonen å Järvafältet hade i hög grad försämrats genom förläggande av Svea flygflottilj till Barkarby. I anledning av skrivelser från chefen för armén och chefen för dåvarande fjärde arméfördelningen hade emellertid överbefälhavaren i skrivelse till arméchefen den 5 augusti 1942 förklarat, att en förflyttning av Svea flygflottilj från Barkarby icke borde få äga rum, bland annat med hänsyn till nödvändigheten av att en jaktflottilj vore förlagd i omedelbar närhet av Stockholm och till att flygvapnet i krig icke kunde avstå från Barkarby flygfält, att vad beträffade eventuella framtida krav på utvidgning av nämnda flygfält för närvarande endast kunde konstateras, att en sådan utvidgning vore beroende av flygteknikens utveckling, vilken för närvarande vore svår att förutse, att krav på utvidgning emellertid sannolikt komme att uppstå, i vilket fall överbefälhavaren troligen icke komme att motsätta sig detta med hänsyn till flygfältets betydelse för Stockholms försvar, att arméchefen borde planlägga det framtida disponerandet av Järvafältet med hänsyn till vad överbefälhavaren sålunda anförde samt att — för tillgodoseende av behovet av övningsterräng för till Stockholm förlagda förband — borde undersökas huruvida icke ett nytt truppövningsfält kunde anordnas på rimligt avstånd från truppförbandens blivande förläggningar.

I anslutning till vad överbefälhavaren sålunda anförde angående nytt trupp-

övningsfält hade chefen för armén anmodat fortifikationsstyrelsen att undersöka möjligheterna och de uppskattningsvis beräknade kostnaderna för nytt truppövningsfält åt Stockholmsgarnisonens förband.

I anledning härav hade styrelsen i samråd med militärbefälhavaren för fjärde militärområdet och inspektören för pansartrupperna låtit verkställa en omfattande inventering av övningsterrängförhållandena intill ett avstånd från Stockholm av 10 mil i alla riktningar i avsikt att finna ett sådant truppövningsfält ävensom i samband härmed låtit undersöka möjligheterna av att förlägga Göta pansarlivgarde i anslutning därtill.

Bland det flertal förslag till övningsfält, som framkommit, hade, såvitt den förberedande undersökningen utvisat, ett område i trakten av Odensala—Lunda, omkring 3 mil norr om Stockholm, befunnits vara det ur de flesta synpunkter lämpligaste. Kostnaderna för förvärv av ifrågakommande område hade preliminärt beräknats till cirka 12,000,000 kronor. Viss del av detta område hade av inspektören för pansartrupperna ansetts särskilt lämplig för tillämpningsövningar och skarpskjutningar med pansarförband.

Därest nytt truppövningsfält för Stockholms garnison icke behövde anskaffas, syntes inom Odensala—Lundaområdet ett för Göta pansarlivgarde lämpligt skjutfält kunna erhållas för en preliminärt beräknad kostnad av omkring 6,000,000 kronor.

Förläggning till annan plats å Järvafältet än Tegelhagsområdet syntes icke kunna ifrågakomma med hänsyn till den omständigheten, att övningsterrängen i så fall komme att ytterligare inskränkas.

Vad slutligen det tredje alternativet — förläggning till plats utanför Järvafältet — anginge, hade styrelsen närmare undersökt möjligheterna av förläggning till städerna Sigtuna, Eskilstuna och Enköping, vilka enligt styrelsens åsikt vore de enda tänkbara platserna inom fjärde militärområdet. Ingen av dessa städer hade dock vid den företagna utredningen befunnits lämplig för ändamålet. — Ehuru regementet avsetts att förläggas inom fjärde militärområdet, hade styrelsen, med hänsyn till det tillmötesgående, som Karlskoga stad visat vid behandlingen av frågan om förläggningsplats för Bergslagens artilleriregemente och med tanke på att i trakten av Karlskoga ett nytt artilleriskjutfält — det s. k. Villingsbergsfältet — planerades, låtit undersöka möjligheterna att förlägga regementet till Karlskoga. Då emellertid sedermera framkommit, att Villingsbergsfältet icke vore lämpligt såsom skjutfält för pansarförband, syntes enligt styrelsens mening Karlskoga icke böra ifrågakomma såsom förläggningsplats för pansarregementet.

Sammanfattningsvis framhöll fortifikationsstyrelsen, att ett förläggande av Göta pansarlivgarde till annan plats än Järvafältet ur militära, ekonomiska och sociala synpunkter syntes medföra åtskilliga nackdelar utan att därvid några egentliga fördelar kunnat påvisas, medan de olägenheter, som tidigare antagits uppkomma vid förläggande av regementet till Järvafältet, numera icke syntes ingiva större betänkligheter. Inom Järvafältet framstode, med undantag av för andra militära förband och institutioner disponerade om-

råden, det så kallade Tegelhagsområdet såsom den enda tänkbara förläggningsplatsen för Göta pansarlivgarde.

Härutöver anförde fortifikationsstyrelsen, att förläggande av Göta pansarlivgarde utanför Järvafältet otvivelaktigt komme att medföra en avsevärd försening av iordningsställandet av regementets etablissement, vilket syntes styrelsen betänkligt med hänsyn till kravet på snabbt organiserande av pansartrupperna.

Fortifikationsstyrelsen finge därför, under erinran om det intresse, som representanter för Stockholms stads myndigheter visat vid behandlingen av frågan om tillskapandet av det nya regementet, såsom sin mening uttala, att ett förläggande av Göta pansarlivgarde till det för Livregementet till häst ursprungligen avsedda Tegelhagsområdet å Järvafältet syntes vara den mest ändamålsenliga lösningen av Göta pansarlivgardes förläggningsfråga.

Överbefälhavaren, som efter remiss yttrade sig i ärendet den 10 februari 1943, framhöll bland annat, att den av arméförvaltningens fortifikationsstyrelse gjorda utredningen i vad avsåge förläggning till annan plats än Järvafältet vore ofullständig. Vid valet av förläggningsplats borde främst tillses, att förläggningen erbjöde betryggande säkerhet för regementets mobilisering liksom möjlighet att även efter ett krigsutbrott utnyttja de verkstäder, som i fredstid måste ordnas för regementet. Redan ur dessa synpunkter vore en förläggning av pansarregementet till Järvafältet betänklig. Enligt överbefälhavaren borde beslut om regementets förläggning till Järvafältet icke fattas förrän frågan om anordnande av nytt truppövningsfält för Stockholms garnison blivit löst. — Åberopande det anförda framhöll överbefälhavaren, att Göta pansarlivgarde borde förläggas i anslutning till annan ort i mellersta Sverige än Stockholm samt att en grundlig utredning härom ofödröjligen borde igångsättas.

Frågan om nytt truppövningsfält för Stockholms garnison. Innan redogörelse lämnas för den ytterligare utredning, som verkställts rörande frågan om förläggningsort för Göta pansarlivgarde, torde den i arméförvaltningens fortifikationsstyrelsens förenämnda skrivelse den 22 januari 1943 väckta frågan om ett nytt truppövningsfält för Stockholms garnison böra beröras. I skrivelse den 20 mars 1943 till chefen för försvarsdepartementet har arméchefen, under åberopande av den av arméförvaltningens fortifikationsstyrelse verkställda utredningen och med bifogande av handlingarna i ärendet, anhållit om direktiv för ärendets fortsatta handläggning.

Av handlingarna inhämtas bland annat, att undersökningen omfattat fem områden norr om Stockholm och ett område söder om Stockholm. Områdenas areal varierade mellan 17,600 hektar och 32,800 hektar. De uppskattningsvis beräknade kostnaderna varierade mellan i avrundade tal 10 och 15 miljoner kronor. Det i fortifikationsstyrelsens förberörda skrivelse omnämnda fältet i trakten av Odensala—Lunda i Uppland hade en areal av 20,400 hektar och hade approximativt kostnadsberäknats till 11,945,000

kronor. Detta alternativ tillstyrktes förutom av arméförvaltningens fortifikationsstyrelse jämväl av arméchefen, som därom anført bland annat följande.

En anskaffning av Lundafältet skulle medföra följande fördelar:

1. Stockholms garnison erhåller ett övningsfält, där övningar i större förband, artilleriskjutningar, stridsvagnsskjutningar och samverkan med bombflyg kan äga rum. Avståndet till fältet är icke större än att det på kort tid kan nås av motor- och cykeltrupp och utan större tidsförlust av anspända förband eller fottrupp.

2. Fältets belägenhet medger dess användande även av P 3, (Södermanlands pansarregemente, Strängnäs), infanteriskjutskolan och Uppsala garnison.

3. Den för P 3 enligt vad undersökningar visat eljest praktiskt taget olösliga skjutfältetsfrågan ordnas. Fältet kan även begagnas såsom övnings- och skjutfält för P 1, om detta regemente förlägges till dess närhet. Härigenom behöver icke särskilt skjutfält anskaffas för P 1, vilket i nuvarande statsfinansiella läge måste anses ytterst betydelsefullt.

4. Frågan om nödvändig utvidgning av infanteriskjutskolans övningsfält för att möjliggöra skjutningar med bland annat 20 mm pansarvärn och grövre kalibrar, samövning med artilleri m. m. löses. Infanteriskjutskolans behov av skjutterräng för dylika vapen kan icke tillgodoses genom en utvidgning av det nuvarande Rosersbergsområdet (av säkerhets- och kostnads-skal). Planerad förflyttning till Valåsen vid Karlskoga (i närheten av artilleriskjutskolans avsedda förläggning) kan i nuvarande läge icke förordas.

5. Svea artilleriregementes skjutningar kunna flyttas från Järvafältet och i ökad och erforderlig utsträckning bedrivs på Lundafältet. De tidsödande och kostsamma förflyttningarna till och från Marma bliva eventuellt obehörliga. Frågan om ett nedläggande av Marma skjutfält kan därvid övervägas.

6. Järvafältet kan frigöras från större, hela fältet upptagande övningar och kommer att tjäna som ett rymligt handövningsfält för garnisonen. Föreslagna, kostsamma utvidgningar av Järvafältet undvikas.

*Departements-
chefen.*

Ehuru ur militär synpunkt ett större gemensamt truppövningsfält för Stockholms garnison, anordnat enligt de riktlinjer, som av arméchefen uppdragits, vore av det största värde, synes ett genomförande av ett dylikt förslag stöta på så stora praktiska svårigheter, att jag icke anser mig böra tillstyrka, att frågan för närvarande göres till föremål för ytterligare utredning.

Visserligen har Järvafältets värde såsom övningsterräng för truppförband ur armén försämrats, sedan Svea flygflottilj förlagts till Barkarby. Jag anser mig emellertid icke kunna biträda uppfattningen, att Järvafältet, som alltid ansetts vara ett synnerligen lämpligt övningsområde, i fortsättningen endast bör tjäna såsom handövningsfält för dit förlagda truppförband. Järvafältet torde alltjämt med fördel kunna användas såsom övningsfält för Stockholms garnison. Dock synes det tveksamt, om — efter vad som förekommit i ärendet — garnisonen bör utökas med ytterligare ett regemente. Jag återkommer till detta spörsmål i det följande vid den fortsatta behandlingen av frågan om Göta pansarlivgardes förläggning.

Nu föreliggande utredning i förläggningsfrågan. Jag övergår nu till redogörelsen för den ytterligare utredningen i förläggningsfrågan. I anledning

av överbefälhavarens förenämnda remissyttrande av den 10 februari 1943 uppdrogs genom beslut den 10 april 1943 åt arméchefen att, efter undersökning med hänsyn särskilt till sociala och ekonomiska förhållanden, tillgång till och kostnad för lämplig terräng för utbildning och skjutning samt lämplig belägenhet ur luftskydds- och mobiliseringssynpunkt, inkomma med av kostnadsberäkningar åtföljd redogörelse för olika möjligheter till förläggning av Göta pansarlivgarde ävensom förslag i ämnet.

Med skrivelse den 8 maj 1943 har *arméchefen* insänt den sålunda infordrade undersökningen.

Därvid behandlas till en början vissa allmänna synpunkter på val av förläggningsplats för ett pansarregemente. Enligt utredningen borde följande tre faktorer tillmätas den största betydelsen vid valet av förläggningsplats, nämligen övningsfältförhållanden, skjutfältförhållanden samt mobiliseringsförhållanden. Därjämte inverkade även andra militära faktorer, såsom möjligheter till samövningar med andra truppslag, personalrekrytering, luftvärn och luftskydd samt kommunikationer m. m. Vidare måste hänsyn tagas jämväl till bostadsförhållanden, byggnadstekniska faktorer, skolförhållanden o. s. v., varjämte slutligen kostnadsfrågan måste noggrant beaktas. Den nu föreliggande utredningen vore endast avsedd att utgöra underlag för ett ställningstagande i förläggningsfrågan, medan ett stort antal detaljundersökningar återstode.

I det föregående har redogörelse lämnats för vissa undersökningar rörande anskaffande av skjutfält, som i detta sammanhang företagits. I sådant avseende har arméchefen — sedan förslaget om nytt truppövningsfält av ekonomiska skäl icke syntes kunna genomföras — hemställt, att skjutfält för Göta pansarlivgarde och Södermanlands pansarregemente måtte anordnas å Utö i Stockholms södra skärgård. Denna fråga kommer att upptagas till behandling i det följande.

Vid arméchefens fortsatta behandling av förläggningsfrågan har sålunda utgångspunkten för valet av förläggningsort varit, att pansarskjutfält kommer att anordnas å Utö.

För att utreda förläggningsfrågan har ett flertal städer undersökts — förläggningsplatsen måste nämligen, bland annat av kostnadsskäl, anslutas till en stad. Tänkbara städer, som av olika anledningar måst uteslutas, vore Gävle, Motala, Jönköping och Karlstad. Övriga städer, som varit föreslagna, vore Örebro, Eskilstuna, Sala, Västerås, Södertälje och Enköping. Beträffande dessa städer har framhållits bland annat följande.

Örebro. Staden vore illa belägen med hänsyn till användbara pansarskjutfält. Villingsbergsområdet vore icke lämpligt såsom pansarskjutfält och till det planerade skjutfältet vid Vättern för Skaraborgs pansarregemente (jfr det följande) vore avståndet för stort. Skjutplatsen i fråga vore därjämte otillräcklig för två pansarregementen.

Eskilstuna. Omfattande undersökningar hade visat, att man i trakten av Eskilstuna—Malmköping icke kunde för rimliga kostnader erhålla ett skjutfält. I förhållande till Utö vore en förläggning till Eskilstuna olämplig, vartill komme, att möjligheter till samövningar där saknades.

Sala och Västerås. Både Sala och Västerås vore ur skjutsynpunkt och med hänsyn till möjligheter för samövningar med andra truppslag olämpligt belägna, varjämte i fråga om Västerås tillkomme olägenheten ur luftskyddssynpunkt av att flygförband och betydande industrier vore förlagda till staden.

Södertälje. Med hänsyn till skjutplats på Utö vore Södertäljes läge gynnsamt. Staden hade goda kommunikationer och ett ur mobiliserings-synpunkt godtagbart läge. Möjligheterna till samövningar med övriga truppslag vore mindre goda utan dyrbara förflyttningar. En rekognoscering på platsen hade företagits, därvid framkommit, att ett lämpligt övningsfält syntes kunna åstadkommas sydväst om staden i trakten av Tveta-berg. Någon kostnadsberäkning hade icke medhunnits, men kostnaderna för fältet finge beräknas komma att betydligt överstiga en miljon kronor. Staden kunde icke ställa mark till förfogande, men drätselkammaren hade ställt ett belopp av 100,000 kronor i utsikt såsom bidrag. Staden vore därjämte villig att underlätta bostadsanskaffningen i staden för regementets personal. Av utredningen framgick, att en förläggning till Södertälje kunde ifrågasättas.

Enköping. Staden hade ställt sig välvillig till förslaget om förläggning av pansarregementet dit och erbjudit kronan att ställa övningsfält till förfogande. Det föreslagna fältet — med en areal av 680 hektar — vore ur övningssynpunkt godtagbart om ock väl smalt. Den planerade kasernbyggelsen vore belägen nära intill Enköpings station, vilket ur luftskyddssynpunkt vore olämpligt. Utredningen visade emellertid, att en förläggning av Göta pansarlivgarde till Enköping vore tänkbar.

Den verkställda undersökningen hade sålunda visat, att, utom Tegelhagen å Järvafältet, endast Södertälje eller Enköping borde ifrågasättas såsom förläggningssort för Göta pansarlivgarde. En jämförelse mellan de olika alternativen utvisade enligt arméchefens utredning följande.

a. Ur övningssynpunkt.

Vid bedömandet av P 1 övningsfältsfråga måste beaktas, hur utbildningen vid regementet avses organiseras. Vid sidan av stridsvagnsutbildningen kommer pansarbils- och pansarvärnsutbildning att bedrivas i betydande omfattning. Antalet stridsvagnar vid P 1 kommer att vara väsentligt mindre än vid övriga pansarförband, under det att antalet pansarbilar och pansarvärns-pjäser kommer att bli proportionsvis större.

Övningsfältet vid Enköping är tillräckligt långt men har, som tidigare anförts, för liten bredd. Utvidgningsmöjligheter föreligga endast i ringa omfattning, då fältet väster ut begränsas av allmän landsväg och öster ut av mark tillhörig Uppsala akademi. En utvidgning skulle i varje fall ställa sig mycket dyrbar. En allmän landsväg korsar området. Övningsterrängen är föga kuperad men erbjuder i fråga om markens beskaffenhet viss omväxling. En olägenhet ur utbildningssynpunkt är att inom området saknas vattendrag eller sjö för övningar i övergång av vattendrag och överskeppningsövningar.

Övningsfältet vid Södertälje uppfyller minimikrav i fråga om storlek. Terrängen är omväxlande och vattendrag finnas. En framtida utvidgning torde dock med hänsyn till kostnaderna kunna ske endast i begränsad omfattning. Övningsfältet är fullt godtagbart såsom övningsfält för ett pansarregemente.

Järvafältet erbjuder genom sin storlek, omväxlande terräng och rika vägnät goda övningsmöjligheter särskilt — ur P 1 synpunkt — för pansarbilförband.

Fältet kommer dock — som i tidigare utredningar framhållits — att efter Stockholms garnisons utflyttning vara för litet. Särskilt oläglig ter sig den avsnörning på mitten av Järvafältet, som — efter F 8 förläggning till Barkarby — skett genom utvidgning av flygfältet. Ur arméns synpunkt vore en bortflyttning av F 8, så att Järvafältet i ursprunglig omfattning kunde disponeras för armétruppförbandens övningar, den bästa lösningen av övningsfältsproblemet. Om en dylik förflyttning av kostnadsskäl icke kan genomföras, bliva tidigare föreslagna utvidgningar av Järvafältet nödvändiga i samband med garnisonens utflyttning. Dessa utvidgningar omfatta Sollen-tuna härads allmänning och ett område öster om landsvägen Stockholm — Uppsala mellan I 1 och Tegelhagen. Utvidgningarna äro betingade av kraven, att dels A 1 skjutningar flyttas från fältets mellersta till dess norra delar, varigenom de förstnämnda friläggas, dels att förbindelse öster om ovan-nämnda landsväg upprättas mellan I 1 och Tegelhagenområdet. Sedan planerna på förvärv av det s. k. Lundafältet måst skrinläggas, är ovannämnd utvidgning av Järvafältet nödvändig, oberoende av om P 1 förlägges till Tegelhagen.

På ett sålunda utökat Järvafält torde även P 1 övningar genom lämplig disposition av fältet kunna beredas plats. Det i Lundatrakten planerade skjut- och övningsfältet ersättes härvid i viss mån av Utöområdet. P 1 förläggning i närheten av I 1 innebär givetvis ett störande moment för övnin-garna vid I 1, men då P 1 är motoriserat och I 1 cykelregemente finnes möjlighet att med dessa förband utan större tidsförlust utnyttja även sådana längre bort liggande delar av Järvafältet, som av avståndsskäl mera sällan utnyttjas, och att även utan markskadekostnader utnyttja terräng utanför övningsfältet.

Vid en jämförelse mellan övningsfältsförhållandena i Enköping, Söder-tälje och vid Tegelhagen måste — trots trängseln på Järvafältet — förord givas åt Tegelhagen på grund av de ojämförligt större möjligheterna till sammanhängande stridsövningar, som Järvafältet erbjuder. Södertälje sättes i andra och Enköping i tredje hand. En förutsättning för förord åt Tegel-hagen är att övningsmöjligheterna icke ytterligare beskuras genom utvidgning av flygfältet vid Barkarby.

I samband med övningsfältsfrågan förtjänar följande synpunkt att be-aktas. I Tegelhagenalternativet ägas kasernområde och övningsfält av kronan, varför någon bortflyttning av befolkning icke behöver ske. Såväl i Söder-tälje som Enköping sker betydande intrång i detta hänseende, varför även ur denna sociala synpunkt Tegelhagen är att föredraga såsom förläggnings-plats.

b. Samövningar med andra truppförband.

I närheten av Enköping och Södertälje finnes intet armétruppförband förlagt. För att pansarregementet skall få tillfälle till samövning med andra armétruppförband och för att dessa i sin tur skola få vana vid samövningar med pansartrupp, vilket med hänsyn till arméns krigsduglighet är mycket betydelsefullt, blir det vid en förläggning av P 1 till annan plats än Tegel-

hagen nödvändigt, att årligen under avsevärd tid förflytta P 1 övningsförband till Järvafältet för samövningar. Ur denna synpunkt är sålunda Järvafältet att föredraga. För P 1 vidkommande äro dessa samövningar särskilt betydelsefulla, då regementet uppsätter ett antal kärförband. För krigsskolan är det betydelsefullt att möjlighet kan beredas till utbildning i samverkan med pansartrupp.

Därjämte må framhållas, att det icke blott ur övningssynpunkt utan även för huvudstadens försvar är betydelsefullt att ha ett pansarförband förlagt i dess omedelbara närhet, då krigserfarenheten visar, att pansarförband särskilt väl lämpa sig för rensningsaktioner inom städer och tätbebyggda samhällen.

c. Skjutmöjligheter.

Med hänsyn till Utö såsom skjutfält för stridsmässig skjutning äro Tegelhagen och Södertälje ungefär likvärdigt belägna såväl beträffande direkt sjötransport som vid landsvägs- eller järnvägsförflyttning till Vitså eller Nynäshamn och fortsatt sjötransport. Enköping är i detta avseende sämre beläget. Transporterna bliva dyrbarare och mera tidsödande.

Möjligheterna för skolskjutning med eldhandvapen äro likvärdiga vid Järvafältet, Södertälje och Enköping.

Möjligheterna till fältmässig skjutning med gevärskalibriga vapen äro ur terrängsynpunkt bäst på Järvafältet. I Södertälje synas möjligheterna i detta avseende vara tillfredsställande. Någon detaljundersökning av fältskjutningsterrängen ur säkerhetssynpunkt har dock icke medhunnits. Vid Enköping äro möjligheterna till dylik skjutning ringa inom övningsfältet på grund av dåliga kulfång. För dylik skjutning är Järvafältet bäst och Enköping sämst. Med hänsyn till olika skjutförhållanden böra de tre orterna placeras i ordning Tegelhagen, Södertälje, Enköping.

d. Luftskyddssynpunkt.¹⁾

e. Rekrytering.

Ett truppförbands förläggning spelar en mycket stor roll, då det gäller att säkerställa en god personalrekrytering. Erfarenheten visar, att rekryteringen vid stockholmsförbanden alltid är lätt, under det att rekryteringen till i landsorten förlagda förband, särskilt förband förlagda till mindre städer ofta vållar betydande svårigheter. Var P 1 än kommer att förläggas kommer alltid en betydande del av regementets värnpliktiga från Stockholm. Ur befälsrekryteringssynpunkt är en förläggning i närheten av Stockholm att föredraga framför en förläggning till Enköping eller Södertälje.

f. Bostadsförhållanden.

Såväl Enköping som Södertälje ha förbundet sig att uppföra bostäder i takt med regementets uppsättning.

I Enköping kan avståndet mellan bostad och kasernen beräknas till i medeltal 1.5 kilometer och i Södertälje till 3 kilometer. Vid regementets förläggning till Tegelhagen kommer personalen sannolikt att huvudsakligen bosätta sig i Stockholm men dessutom i Sundbyberg och förortssamhällena inom Solna och Sollentuna kommuner. Avståndet till kasernen torde i medeltal bliva längre vid regementets förläggning till Tegelhagen än i övriga förläggningssalternativ. Ur trevnadssynpunkt torde förläggning till Stockholm

¹⁾ Denna fråga behandlas i hemlig skrivelse, som kommer att tillhandahållas riksdagens vederbörande utskott.

i regel vara att föredraga, vilket i viss mån uppväger andra olägenheter. Det kan dock icke förnekas, att ett stort avstånd mellan bostad och kasern utgör en väsentlig olägenhet. Denna olägenhet förefinnes när avståndet är så stort, att personalen icke kan taga sig hem under måltidsrast utan måste tillbringa hela sin dag vid kasernen. I detta avseende är Enköping bäst, Södertälje och Stockholm ungefär likvärdiga.

Då ingen statlig bostadsbebyggelse erfordras i något av de föreslagna förläggningssalternativen, äro dessa ur kostnadssynpunkt i detta avseende likvärdiga.

g. Kostnadssynpunkter.

Ur kostnadssynpunkt torde Tegelhagen ställa sig mest förmånligt, därefter Enköping.

I Södertälje komma kostnaderna att bli högst på grund av markförvärv.

Kostnaderna i Enköping torde komma att något överstiga dem vid Tegelhagen, beroende på särskilda kostnader för iordningställande av skjutbanor m. m.

Byggnadskostnaderna torde bli i stort sett lika stora i de olika förläggningssalternativen.

Ur kostnadssynpunkt torde orterna få placeras i ordning Tegelhagen, Enköping, Södertälje.

h. Övriga förhållanden.

Enköping saknar för närvarande fullständigt läroverk, varför tills vidare skolungdom, som önskar avlägga studentexamen, måste avsluta sina studier på annan ort, i regel Västerås eller Strängnäs.

En sammanfattning av under a.—h. anförda fördelar och olägenheter gäve vid handen, att de tre förläggningssorterna av arméchefen förordades i ordning Tegelhagen, Södertälje och Enköping. Samråd hade i ärendet ägt rum med militärbefälhavaren i fjärde militärområdet samt arméförvaltningens fortifikationsstyrelse.

I yttrande över den av arméchefen insända utredningen har *överbefälhavaren* anført i huvudsak följande.

Under förutsättning att skjutfält på Utö kunde påräknas, borde Göta pansarlivgarde förläggas till trakten av Stockholm, varigenom möjligheterna för skjutfältets utnyttjande avsevärt förbättrades, bland annat genom minskade kostnader för till- och fråntransporter.

Tegelhagsområdet syntes emellertid alltjämt olämpligt. Även om den utökning av Järvafältet kunde komma till stånd, som vore nödvändig för att utbildningen av Stockholms garnisons samtliga truppförband skulle kunna förläggas dit, kvarstode allvarliga olägenheter. Göta pansarlivgarde vore främst avsett för utbildning av pansarvärns- och pansarbilsförband, vilka för sina övningar bland annat vore beroende av ett härför lämpat vägnät, som borde vara i möjligaste mån fritt från civil trafik av större omfattning. Vägnätet på och omkring Järvafältet med dess genomgående huvudvägar, förstadsgator och av andra övande förband upptagna småvägar syntes icke lämpa sig för ifrågavarande utbildning. Olägenheterna ur luftsskyddssyn-

punkt kvarstode, även om synnerligen noggranna förberedelser för spridd mobilisering vidtoges. Därutöver framhölls de olägenheter av social natur liksom beträffande ordningshållning m. m., som måste beräknas följa med en sammanträngd förläggning av ett stort antal militära förband i direkt anslutning till Stockholms norra förstäder och utan att officerare vore förlagda vid regementena.

Med hänsyn till bland annat närheten till Utö, vägsystemets karaktär och omfattning, den civila trafiken, tillfällen till övningar utanför själva övningsfältet och en önskvärd spridning av Stockholms truppförband syntes en förläggning på Södertörn vara avgjort lämpligare. I detta sammanhang kunde framhållas, att ett övningsfält på Södertörn knappast syntes ställa sig dyrare än den föreslagna utökningen av Järvafältet, som — även om den vore möjlig att genomföra, vilket kunde ifrågasättas — likväl icke komme att göra Järvafältet fullt lämpligt som övningsfält.

Utan en närmare undersökning kunde överbefälhavaren icke precisera plats eller kostnader. Emellertid syntes flera möjligheter föreligga vid valet av övningsfält, kanske i första hand ett område väster om järnvägen mellan Västerhaninge och Vega hållplats. De sammanlagda kostnaderna för detta övningsfält jämte skjutfält på Utö syntes icke komma att uppgå till större belopp än av arméchefen föreslagen utökning av Järvafältet, omkring 2 miljoner kronor.

För att onödig fördröjning av ärendet skulle kunna undvikas, syntes det önskvärt, att förslag förelades riksdagen av innebörd, att Göta pansarlivgarde skulle förläggas till trakten av Stockholm.

*Departements-
chefen.*

1942 års riksdag uttalade, såsom av det sagda framgår, viss tvekan beträffande lämpligheten av att till Järvafältet förlägga Göta pansarlivgarde och förutsatte, att frågan skulle underkastas ytterligare prövning av Kungl. Maj:t. Vid den utredning, som i anledning härav företagits, har det varit nödvändigt att bedöma frågan mot bakgrunden av möjligheterna att för pansarregementet i närheten av den blivande förläggningssorten anskaffa skjutfält och annan erforderlig övningsterräng. Den i ämnet först verkställda undersökningen — utförd av arméförvaltningens fortifikationsstyrelse — utmynnade i förslag om regementets förläggande till Tegelhagen å Järvafältet på sätt tidigare förutsatts. Sedan denna utredning icke befunnits tillräcklig för frågans allsidiga belysande, har åt arméchefen uppdragits att verkställa ytterligare undersökningar.

På grundval av den sålunda utförda kompletterande utredningen har arméchefen förordat, att skjutfält för Göta pansarlivgarde och Södermanlands pansarregemente anordnas å Utö i Stockholms skärgård samt att Göta pansarlivgarde förläggas till Tegelhagen å Järvafältet. Alternativt har arméchefen såsom förläggningssort föreslagit i första hand Södertälje och i andra hand Enköping. Överbefälhavaren, som förordat skjutfältets förläggande till Utö, har funnit Järvafältet olämpligt såsom förläggningssområde för pansarlivgardet och föreslagit närmare utredning rörande möjligheterna att förlägga regementet till Södertörn.

När jag går att taga ställning till de sålunda framlagda förslagen, förutsätter jag, att Göta pansarlivgardes stridsmässiga skjutningar komma att äga rum på den plats, som efter omfattande utredningar befunnits vara den enda i mellersta Sverige för detta ändamål lämpliga, nämligen på Utö i Stockholms skärgård. Till frågan om förvärv av mark för detta ändamål återkommer jag i det följande.

Vid sådant förhållande begränsas avsevärt antalet platser, som kunna ifrågakomma för förläggning av Göta pansarlivgarde. Örebro, Eskilstuna och Sala torde sålunda med hänsyn bland annat till avståndet till Utö icke för detta ändamål lämpligen kunna komma ifråga. Västerås synes även av andra orsaker, främst ur luftskyddssynpunkt, icke lämpa sig såsom förläggningsort för ett pansarregemente. Av i arméchefens utredning berörda platser återstå sålunda endast Järvafältet, Enköping och Södertälje.

För en förläggning av Göta pansarlivgarde till Järvafältet tala flera skäl. Den verkstad, som erfordras för pansarregementet, skulle sålunda vid förläggning till Järvafältet kunna utnyttjas jämväl av andra Stockholms garnison tillhörande truppförband, varigenom driften kunde rationaliseras. En anslutning av arméns motorskola till Göta pansarlivgarde på sätt 1941 års försvarsutredning föreslagit synes med hänsyn till behovet av lärare m. m. kunna i viss mån försvåras, därest regementet förlägges till plats på längre avstånd från Stockholm. Samövningar mellan pansarförband och andra truppslag underlättas vid pansarlivgardets förläggning till Järvafältet, icke minst samövningar med krigsskolan. För en förläggning till Järvafältet talar ytterligare den omständigheten, att regementets sjukhusfråga därvid torde kunna lösas i samband med ordnandet av sjukhusorganisationen för Stockholms garnison, varom utredning för närvarande pågår. Slutligen torde böra framhållas, att en förläggning av pansarlivgardet till Stockholm eller dess omedelbara närhet kan vara till fördel för rekryteringen till regementet, såväl i vad avser underbefäls- som i fråga om officers- och underofficerspersonal.

Å andra sidan kunna vägande invändningar anföras emot en förläggning av pansarlivgardet till Järvafältet. En ytterligare koncentring av truppförband till detta relativt begränsade område är — såsom riksdagen ansett — av många skäl mindre önskvärd. Erfarenheterna från det pågående stormaktskriget nödvändiggöra, att luftskyddssynpunkter i möjligaste mån beaktas vid valet av förläggningsplats. Såsom överbefälhavaren framhållit kvarstå i detta avseende olägenheter vid förläggning till Järvafältet, även om noggranna förberedelser för spridd mobilisering vidtagas. Vidare är det att befara, att Järvafältet ytterligare förlorar i värde såsom övningsfält, om fältet upplåtes jämväl för ett pansarförband. En utvidgning av fältet — i första hand i nordlig riktning — synes visserligen möjlig och torde även om pansarlivgardet icke förlägges till fältet måhända bliva erforderlig. En sådan utvidgning — av stor betydelse för de truppförband, som enligt redan fattade beslut skola förläggas till fältet — synes dock icke nämnvärt påverka bedömandet av pansarlivgardets förläggningsfråga.

Med hänsyn till vad sålunda yttrats och med beaktande av de av fjol-årets riksdag anförda synpunkterna finner jag Järvafältet icke gärna böra disponeras för förläggning av pansarlivgardet, därest lämpliga förläggningsförhållanden kunna på annan plats erbjudas. De platser, som enligt den verkställda undersökningen kunna härvidlag ifrågakomma, äro Södertörn, Södertälje och Enköping.

En förläggning till Södertörn torde medföra stora ekonomiska konsekvenser. Kostnaderna för ett lämpligt övningsfält därstädes torde bliva betydande, varjämte det är att befara, att svårigheter kunna uppstå vid anskaffning av bostäder. Ur militära synpunkter synes en sådan förläggning ej heller erbjuda särskilda fördelar, varför endast närheten till Utö talar för bifall till detta förslag.

Mot en förläggning till Södertälje tala i stort sett enahanda skäl som anförts gentemot Södertörnsalternativet, ehuru bostadsfrågan torde förorsaka mindre svårigheter. En fördel vid pansarlivgardets förläggning till denna stad är att därigenom anknytning kan erhållas till en livaktig industri, som torde kunna anlitas för reparation av stridsvagnar. Verkställda undersökningar synas emellertid giva vid handen, att — med hänsyn till avståndet från den tillämnade förläggningsplatsen invid Södertälje till nämnda industri — det i allt fall blir nödvändigt att utrusta pansarlivgardet med relativt stora serviceverkstäder. I ekonomiskt hänseende torde en förläggning till Södertälje icke ställa sig fördelaktig.

Vid förläggning av pansarlivgardet till Enköping synas de av överbefälhavaren uppställda önskemålen vad beträffar mobilisering och luftskydd bliva relativt väl tillgodosedda. Avståndet från Enköping till Strängnäs, till vilken plats Södermanlands pansarregemente är förlagt, är visserligen endast 33 kilometer. Någon mer avsevärd nackdel av att två pansarförband förläggas intill varandra synes dock icke föreligga, särskilt som förläggningsplatserna bliva belägna på var sin sida av Mälaren. Ur övningssynpunkt kunna måhända tvärtom härigenom vissa fördelar vinnas. Enköpings läge vid Mälaren möjliggör direkta transporter sjöledes till det föreslagna skjutfältet å Utö. Staden har, såsom i det föregående omnämnts, erbjudit sig att ställa övningsfält till förfogande. Utöver sitt ursprungliga erbjudande, som avsåg ett fält med en sammanlagd areal av omkring 700 hektar, har staden numera — enligt vad som framgår av stadsfullmäktiges i Enköping protokoll den 27 maj 1943 — utvidgat sitt erbjudande att omfatta ett område med en areal av högst 1,200 hektar, däri dock ingår ett mindre område i kronans ägo. I samband med sitt erbjudande har staden uppställt vissa villkor rörande områdets disposition, för den händelse marken framdeles skulle tagas i anspråk för annat ändamål än som övningsfält för Göta pansarlivgarde. — Då enligt verkställda rekognosceringar den terräng, erbjudandet avser, i stort sett väl lämpar sig såsom övningsfält för pansarförband, bliva således övningsmöjligheterna för regementet förhållandevis väl tillgodosedda vid förläggning till Enköping. Möjligheterna för skolskjutning äro goda. Däremot synas, såvitt utredningen hittills utvisat, mindre goda förutsättningar föreligga för

fältskjutningar med finkalibriga vapen. Samövningar med andra förband nödvändigöra vissa transporter. Avståndet från Enköping till Järvafältets norra del är emellertid icke mer än 55 kilometer och avståndet till Uppsala endast 45 kilometer, varför betingelser för sådana övningar föreligga. Jag har härvid icke förbisett, att transporter av pansarförband även vid normala drivmedelspriser draga avsevärda kostnader. Å andra sidan bör beaktas, att Svea livgarde är organiserat såsom cykelregemente. Vad särskilt samövningar med krigsskolan beträffar, synes det icke behöva stöta på större svårigheter att transportera krigsskolans elever till terräng i pansarförbandets närhet. — Enligt vad som inhämtas av förberörda stadsfullmäktigeprotokoll har chefen för aktiebolaget Nordströms Linbanor i Enköping för stadsfullmäktige upplyst, att bolaget vore berett att, för den händelse regementet förlägges till Enköping, på egen bekostnad utvidga sina anläggningar i staden i och för reparationsarbeten för regementets räkning. Med hänsyn härtill synes kunna övervägas, om icke vid förläggning till Enköping det bör vara tillräckligt att för pansarlivgardet anordnas endast förhållandevis mindre omfattande serviceverkstäder. — Bostadsförhållandena för regementets personal torde utan svårigheter kunna ordnas i staden, som även i detta avseende iklätt sig vissa garantier. Slutligen torde böra framhållas, att Enköping i dyrortshänseende är D-ort, medan Södertälje är F-ort.

Ehuru jag icke vill bestrida, att en förläggning till Enköping i vissa hänseenden icke är helt tillfredsställande, finner jag å andra sidan denna lösning medföra sådana fördelar i övrigt, att jag med hänsyn till riksdagens förutnämnda uttalande och stadens frikostiga erbjudande av mark för övningsändamål föreslår, att Göta pansarlivgarde förlägges till nämnda stad. På Kungl. Maj:t torde få ankomma att med staden träffa överenskommelse om överlåtelse med äganderätt av det markområde, som prövas erforderligt. I sådant avseende ha förhandlingar inletts med staden.

I fråga om de medel, som hittills anvisats för ordnande av Göta pansarlivgardets förläggning, torde i detta sammanhang böra framhållas följande.

Kostnaderna för avskrivning till 50 procent av det av 1942 års riksdag anvisade anslaget för ordnande av förläggningen för Göta pansarlivgarde har avsetts skola täckas med särskilda medel — nettoinkomsten av den av djurgårdskommissionen bedrivna exploateringen av Ladugårdsgärde m. fl. områden i Stockholm — varför särskilda avskrivningsanslag för ändamålet icke beräknats. Härutinnan torde jag få hänvisa till en i statsverkspropositionen till innevarande års riksdag (kapitalbudgeten bil. 2 sid. 11 f.) lämnad redogörelse. Det förhållandet, att det av delar av Livregementet till häst organiserade pansarlivgardet förlägges till Enköping i stället för till Järvafältet synes i och för sig icke behöva föranleda ändrad grund för avskrivning av ifrågavarande kapitalinvestering. Jag förutsätter därför, att de vid pansarlivgardets förläggande till Enköping uppkommande byggnadskostnaderna — vilka torde i stort sett komma att uppgå till samma belopp som kostnaderna vid förläggning till Järvafältet — skola avskrivas med anlitande av nämnda särskilda medel. Med tillämpning av de i årets statsverksproposition angivna principerna för anvisande av investeringsanslag för

försvarsändamål (kapitalbudgeten bil. 2 sid. 13) böra för detta ändamål medel upptagas å kapitalbudgeten såsom individualiserat anslag.

För ändamålet bör stå till förfogande det förutnämnda av 1942 års riksdag för ordnande av Göta pansarlivgardes förläggning anvisade reservationsanslaget av 3,000,000 kronor. Då det är angeläget, att förbandet med det snaraste kan färdigorganiseras, utgår jag från att byggnadsarbetena komma att så snart ske kan igångsättas och i snabb takt bedrivs. Med hänsyn härtill torde för nästkommande budgetår av det sammanlagt erforderliga beloppet — 7,100,000 kronor enligt fortifikationsstyrelsens på grundval av 1941 års prisnivå verkställda beräkningar — böra anvisas ett ytterligare belopp av 2,000,000 kronor, eller samma belopp som i årets statsverksproposition (kapitalbudgeten bil. 2, sid. 43) beräknats för ändamålet. Det torde få ankomma på Kungl. Maj:t att i vanlig ordning fastställa byggnadsprogram, varvid böra tillämpas de principer, som angivits i den till årets riksdag avlåtna propositionen nr 222.

2. Skjutfält för Göta pansarlivgarde och Södermanlands pansarregemente.

I det föregående har föreslagits, att Göta pansarlivgarde skall förläggas till Enköping.

Södermanlands pansarregemente, som är förlagt i Strängnäs, har hittills, i avsaknad av lämpligt skjutfält, bedrivit sina stridsmässiga skjutningar vid Skälderviken i Skåne och vid Ringenäs i Halland, vilket medfört tidsförlust och betydande kostnader.

Vid behandlingen av frågan om förläggningsort för Göta pansarlivgarde har i det föregående redogörelse lämnats för den utredning i ämnet, som efter uppdrag av Kungl. Maj:t utförts på föranstaltande av arméchefen. Uppdraget avsåg bland annat rekognoscering av lämplig terräng för skjutning, därvid hänsyn jämväl borde tagas till Södermanlands pansarregementes behov av dylik terräng.

Härom har i *arméchefens* utredning anförts i huvudsak följande.

Då de tidigare framlagda planerna på ett för Stockholmsgarnisonen gemensamt truppövningsfält, dit såväl Göta pansarlivgarde som Södermanlands pansarregemente kunde förlägga sina skjutningar, av kostnadshänsyn icke syntes kunna realiseras, måste ifrågavarande skjutfältsfråga ordnas på annat sätt. Möjligheterna härtill begränsades av det förhållandet, att Södermanlands pansarregementes förläggningsort vore fixerad. Säkerhetskraven vore numera sådana att ett pansarskjutfält måste ha en bredd av minst 10 kilometer och en längd av omkring 20 kilometer. Med stöd av de noggranna rekognosceringar, som i olika sammanhang företagits, kunde numera konstateras, att det icke vore möjligt att i det inre av landets centrala delar kunna till rimliga kostnader erhålla ett användbart pansarskjutfält. Ej heller vid de delar av kusten, som kunde komma i fråga, hade någon för ändamålet lämplig plats kunnat utfinnas. Anordnandet av ett pansarskjutfält i ödemarksterräng kunde i och för sig tänkas men lämpade sig icke för nu ifrågavarande förband. Då det emellertid av olika skäl vore önskvärt att kunna använda havet såsom säkerhetsområde hade förslag väckts att förlägga skjutfältet till en ö, som med hänsyn till Södermanlands pansarregementes förläggningsort i första hand borde vara belägen i Södermanlands skärgård. Verkställda rekognosceringar hade givit till resultat, att Utö i Stockholms skärgård syntes väl lämpa sig

för ändamålet. Sålunda framhölls, att Utö ur skjutteknisk synpunkt uppfyllde högt ställda fordringar på ett pansarskjutfält. Skjutningarna kunde äga rum under större delen av året med hänsyn till sjöfartsmöjligheterna. Ur säkerhetssynpunkt vore skjutfältets läge mycket lämpligt. Vissa sociala olägenheter kunde icke undvikas. Då emellertid skjutfältet icke avsåges att användas mer än vissa tider på året syntes de sociala olägenheterna till stor del kunna undvikas eller ordnas utan alltför stora kostnader och syntes i vart fall vara väsentligt mindre än vad som eljest normalt kunde beräknas i samband med anordnande av skjutfält. Arméchefen föreslog därför, att Utö måtte förvärfvas såsom skjutfält för Göta pansarlivgarde och Södermanlands pansarregemente.

På uppdrag av arméchefen har arméförvaltningens fortifikationsstyrelse i samråd med inspektören för pansartrupperna och överlantmätaren i Stockholms län uppgjort förslag till närmare avgränsning av ett för ändamålet erforderligt område å Utö. I skrivelse den 5 maj 1943 till chefen för armén har *fortifikationsstyrelsen* i ämnet anfört i huvudsak följande.

Å en till styrelsen från pansarinspektören överlämnad karta över Utö hade med blå begränsningslinje angivits ungefärliga gränser för det ur militär synpunkt nödvändiga området för skjutfält. Det sålunda utmärkta området omfattade större delen av Edesnäs gård (Edesnäs 4¹ och 4²) samt fyra öar (Edesnäs 4³, 4⁵, 4⁶ och 4⁷), belägna öster om Utö. Edesnäs gård och samtliga öar utom en (Edesnäs 4³) vore i samma ägares hand. Från pansarinspektören hade såsom ett önskemål framhållits, att hela Edesnäs gård borde förvärfvas. Då emellertid vid ett tvångsvis skeende förvärfv av fastigheten en sådan utökning av området sannolikt komme att medföra en betydande ökning av det för markförvärfvet erforderliga beloppet, ansåge sig fortifikationsstyrelsen för sin del icke kunna tillstyrka ett förvärfv av hela fastigheten, såvida icke vid frivillig uppgörelse ett för kronan särskilt gynnsamt pris skulle kunna erhållas å hela fastigheten i jämförelse med priset å den militärt sett nödvändiga delen av densamma.

Approximativ värdering av området hade på styrelsens uppdrag verkställt av överlantmätaren H. Siewertz, distriktslantmätaren i Nynäshamns distrikt O. Erikson samt biträdande jägmästaren F. Carlbon. Av värderingsinstrumentet framginge bland annat, att det till förvärfv ifrågasatta området innefattade en totalareal av 1,346.1210 hektar, därav tomtmark och åker 147.18 hektar, äng 35.87 hektar, produktiv skogsmark 725.83 hektar samt annan avrösningsjord 438.2410 hektar, ävensom att området värderats till 577,500 kronor, i vilken summa inginge såväl ett belopp av 50,000 kronor såsom ersättning för intrång som ett belopp av 45,000 kronor, vilket motsvarade en del av kostnaderna för vissa nyligen verkställda mätningförrättningar, vilka i och med förvärfvet i stor utsträckning bleve värdelösa.

Då några förhandlingar med markägaren om villkoren för områdets överlåtande till kronan icke förts, utginge fortifikationsstyrelsen från att det för förvärfvets genomförande kunde bliva nödvändigt att anlita expropriationsförfarande. Med hänsyn härtill och för täckande av jämväl avstycknings- och lagfarts- med flera kostnader beräknade fortifikationsstyrelsen preliminärt, att för förvärfvets genomförande ett belopp av cirka 700,000 kronor bleve erforderligt.

Styckningsplaner hade nyligen upprättats beträffande vissa delar av det till förvärfv ifrågasatta området.

I ärendet hade fortifikationsstyrelsen även ansett sig böra inhämta yttrande från lotsstyrelsen, huruvida med hänsyn till sjöfarten inom det för skjutningar erforderliga säkerhetsområdet hinder eller svårigheter syntes möta för anordnande av det ifrågasatta skjutfältet å Utö. Enär vid den tidpunkt, då denna förfrågan framställdes till lotsstyrelsen, fortifikationsstyrelsen icke erhållit uppgift om att skjutfältet avsåges skola användas för skjutning med grövre pjäser än 37 mm. kanoner, hade frågan endast avsett det för skjutningar med dylika pjäser erforderliga säkerhetsområdet. Lotsstyrelsen hade förklarat sig, med hänsyn till de intressen lotsstyrelsen hade att företräda, icke ha något att erinra mot anordnandet i enlighet med förslaget av ett skjutfält å Utö. Under hand hade fortifikationsstyrelsen sedermera från lotsstyrelsen inhämtat, att någon erinran av lotsstyrelsen sannolikt ej heller komme att göras för den händelse att fältet komme att användas för skjutning med grövre stridsvagnskanoner.

Fortifikationsstyrelsen hade jämväl inhämtat yttranden från länsstyrelsen i Stockholms län samt från lantbruksstyrelsen rörande skjutfältets förläggande till Utö.

Av berörda yttrande från länsstyrelsen i Stockholms län inhämtas, att befolkningen inom ifrågavarande område bestode av sjuutton torparfamiljer, omfattande sammanlagt ett femtiotal personer, ävensom att dessa familjer försörjde sig med jordbruk och fiske. Fisket vore ganska betydande och utgjorde ett mycket viktigt försörjningsvillkor för befolkningen. Det måste därför antagas, att skjutfältsanläggningen under alla förhållanden måste medföra avbräck för ifrågavarande befolkning. Därest det föreliggande förslaget av militära skäl befundes nödvändigt att genomföra, ansåge länsstyrelsen ofrånkomligt att för sin del uppställa krav på full gottgörelse åt den inom området bosatta befolkningen för den skada och det intrång, som skjutfältets anordnande och nyttjande kunde komma att medföra för densamma. Vidare vore det ur fiskesynpunkt ett önskemål, att säkerhetsområdet inskränktes i sin norra del.

Lantbruksstyrelsen har framhållit, att ehuru anordnandet av ifrågavarande skjutfält syntes komma att medföra icke oväsentliga olägenheter för fiskerinäringen i trakten, styrelsen dock icke ansåge sig böra motsätta sig densamma under förutsättning att säkerhetsområdet kunde begränsas på visst i skrivelsen närmare angivet sätt.

Sedermera har förslaget jämväl underställts kommerskollegium, som förklarat sig icke ha något att invända mot att ifrågavarande skjutfält förlades till Utö.

I yttrande den 15 maj 1943 över förevarande förslag har *överbefälhavaren* framhållit, att anordnandet av ett skjutfält på Utö syntes utgöra en god och ekonomiskt fördelaktig lösning av skjutfältsfrågan för Göta pansarlivgarde och Södermanlands pansarregemente. Chefen för marinen hade, med hänsyn till de av chefen för armén anförda svårigheterna att anskaffa lämpligt skjutområde på annan plats, förklarat sig icke vilja motsätta sig förslaget — trots därmed förenade betydande olägenheter ur marinens synpunkt — därest vissa begränsningar av säkerhetsområde och skjutningarnas omfattning säkerställdes. Chefen för armén ansåge dessa inskränkningar godtagbara.

Svårigheterna att anskaffa lämpliga pansarskjutfält äro mycket stora. Jag ber att i detta sammanhang få hänvisa till mitt yttrande till statsrådsprotokollet i samband med anmälan denna dag av proposition till riksdagen angående förläggning för Skånska pansarregementet m. m., därvid jag bland annat behandlat frågan om skjutfält för sistnämnda regemente och i anslutning därtill berört svårigheterna att anskaffa ur alla synpunkter lämpliga områden för pansarskjutningar.

*Departements-
chefen.*

Det nu föreslagna området å Utö i Stockholms skärgård synes emellertid väl lämpa sig för ändamålet. Det är beläget på rimligt avstånd från Södermanlands pansarregemente och — under förutsättning av bifall till det i det föregående framlagda förslaget om Göta pansarlivgardes förläggning — jämväl från detta regemente. Svårigheten ligger i att skjutfältet icke kan nå utan sjötransport, men verkställda undersökningar ha givit vid handen, att det väl låter sig göra att utan större olägenheter transportera stridsvagnar och pansarbilar från respektive förbands förläggningssorter till Utö. Olika transportmöjligheter — prämtransport och fartygstransport — kunna därvid ifrågakomma. Beträffande de i detta hänseende utförda utredningarna torde få hänvisas till handlingarna i ärendet.

Ur social synpunkt synas olägenheterna av skjutfältets förläggande till Utö jämförelsevis små. Det föreslagna området består till större delen av impediment och dålig skogsmark, och i den mån åkerjord ingår i området är den av svag beskaffenhet. Till de personer, som äro bosatta inom området och som bliva nödsakade att lämna detsamma, torde skäligen inträngsersättningar böra utgå. För Utö kommuns vidkommande synes någon mer avsevärd försämring i ekonomiskt hänseende icke behöva befaras på grund av skjutfältsanläggningen. Visserligen torde kommunen komma att förlora ett antal skatteobjekt men å andra sidan torde ett icke obetydligt uppsving kunna påräknas för affärsinnehavarna å ön, varjämte viss vaktpersonal kan komma att mera stadigvarande förläggas till skjutfältet. Vad i länsstyrelsens och lantbruksstyrelsens berörda yttranden i ärendet anförts i fråga om säkerhetsområdets gränser synes utan större olägenhet kunna beaktas av vederbörande militära myndigheter vid utfärdande av detaljbestämmelser i ämnet.

Vissa olägenheter för marinens del torde bliva oundvikliga, enär kustflottans övningar i stor utsträckning bruka förläggas till farvattnen sydost om Utö. Genom ett väl organiserat samarbete mellan arméns och marinens vederbörande myndigheter torde emellertid dessa olägenheter kunna reduceras till ett minimum.

Vad slutligen kostnadsfrågan beträffar finner jag den förberedande utredning, som genom arméförvaltningens fortifikationsstyrelsens försorg ägt rum i ärendet, kunna läggas till grund för kostnadsberäkningarna. Jag finner icke anledning att räkna med expropriation såsom ofrånkomlig, men å andra sidan torde vissa tomtförsäljningar ha ägt rum utöver vad värderingsmännen räknat med, varför jag för förvärvet anser mig böra beräkna samma belopp som fortifikationsstyrelsen föreslagit eller 700,000 kronor.

I fråga om vilka byggnader, som komma att erfordras å skjutfältet, före-

ligger ännu ej tillfredsställande utredning. Skjutningarna torde komma att pågå företrädesvis under sensommaren och hösten ända fram emot jul, varför barackförläggning kan bli erforderlig. Därjämte torde vissa garagebyggnader (varmgarage m. m.) vara önskvärda. Jag förutsätter nämligen, att det kommer att visa sig ekonomiskt mest fördelaktigt att förvara en del tyngre materiel på platsen för att användas av de olika förband, som komma att avlösa varandra. Beträffande byggnadsfrågorna torde emellertid medelsökande framdeles få föreläggas riksdagen.

Under åberopande av det anförda beräknar jag för förvärv av mark för skjutfält för Göta pansarlivgarde och Södermanlands pansarregemente ett belopp av 700,000 kronor.

3. Skjutfält för Skaraborgs pansarregemente.

Sedan arméförvaltningen i sin medelsframställning för budgetåret 1943/44 anmält behov av markförvärv för pansarvärnsskjutningar m. m. vid Skaraborgs pansarregemente, har *arméförvaltningens fortifikationsstyrelse* i skrivelse den 7 maj 1943 framlagt förslag om förvärv av för ändamålet erforderlig mark. Styrelsen har i ämnet anført i huvudsak följande.

Ett tidigare framlagt förslag om skjutplatsens förläggande till ett markområde vid Vätern ungefär 4 kilometer norr om Forshem hade efter närmare undersökningar befunnits mindre lämpligt till följd av terrängens beskaffenhet. Två andra områden, det ena beläget omkring 2 mil västsydväst om Mariestad & Arnäs bruks ägor vid Vätern och omfattande bland annat torpet Baggsten, det andra vid Vättern omkring 1.5 mil söder om Hjo, vid gården Boda, hade av olika skäl icke heller funnits böra tagas i anspråk.

Efter framställning från fortifikationsstyrelsen hade chefen för armén beordrat inspektören för pansartrupperna att verkställa förnyad undersökning med särskilt beaktande av möjligheterna att för ändamålet utnyttja Karlsborgs skjutfält. I rekognosceringen hade förutom inspektören för pansartrupperna deltagit överstelöjtnanten Cedererna såsom representant för fortifikationsstyrelsen, majoren Zethraeus från det berörda regementet samt länsjägmästaren Chöler och godsägaren Ericson i Hanaskede, vilka båda sistnämnda av länsstyrelsen i Skaraborgs län föreslagits såsom lämpliga orsrepresentanter.

I rapport till chefen för armén den 31 mars 1943 hade kommissionen avgivit redogörelse för utförandet av sitt uppdrag och därvid bland annat anført: Vid rekognosceringen, som utsträckts att omfatta områden vid såväl Vätern som Vättern, hade befunnits, att möjligheter icke föreläge att utnyttja Karlsborgs skjutfält för Skaraborgs pansarregemente vare sig genom utvidgning eller omdisponering, att terrängen utmed Vättern norr om Karlsborg icke vore lämpad såsom pansarskjutfält, att omedelbart söder om Karlsborg Västgöta flygflottiljs anläggningar samt omfattande bebyggelse utgjorde hinder för anläggande av skjutfält men att en udde 5 kilometer söder om Karlsborg, vid Kråks säteri, erbjöde möjligheter för anordnande av pansarskjutfält. Vid denna udde kunde uttagas ett, å rapporten bifogade kartor närmare angivet område, vilket beträffande såväl bredd som djup syntes fylla rimliga fordringar. Området utgjordes huvudsakligen av mark tillhörande Kråks säteri. Därutöver innefattade området några mindre, i enskild ägo varande fastigheter samt lägenheten Toranäset om 10 hektar, vilken lägenhet redan ägdes

av kronan och disponerades av Karlsborgs luftvärnsregemente såsom skjutplats. Områdets totalareal utgjorde omkring 190 hektar. Kråks säteri och en av de mindre fastigheterna utgjordes av lätt och svag jord i dålig kultur med byggnader i miserabelt skick. Kråks större ekonomibyggnader vore nedbrunna till grunden. Terrängen vore i stort sett öppen men erbjöde dock omväxling på grund av alléer och skogsdungar. Marken medgäve såväl i den öppna som i den täckta terrängen framförande av både banddrivna och terränggående hjuldrivna fordon under alla årstider och väderleksförhållanden. Säkerhet kunde ernås såväl i sida som i längd, varvid dock förutsattes, att den söder om Kråk belägna Sidön disponerades och att en å Toranäset befintlig militär barackförläggning flyttades till plats inom det område, som avsåges till förvärv. Oaktat området vid Kråk i vissa avseenden — bland annat i fråga om storleken — vore underlägset Baggestensområdet, kunde dock vissa fördelar framhållas, såsom att Kråkområdet vore beläget närmare Skövde än Baggesten, att området vore väl lämpat för fältskjutningar med pansarinfanteriförbands alla vapen, att det blivande fältet med målanordningar kunde vid de tillfällen, då fältet icke disponerades av Skaraborgs pansarregemente, utnyttjas av Karlsborgs luftvärnsregemente för skjutningar mot markmål, att förefintlig bredspårig elektrifierad järnväg underlättade såväl materiel- som personaltransporter till närheten av skjutfältet samt att allmän landsväg med ringa civil trafik ginge fram till övningsområdet. Kommissionens ledamöter anmälde på grund av det anförda såsom sin enhälliga mening, att förvärvande av området vid Kråk syntes utgöra en lämplig och ur flera synpunkter fördelaktig lösning av Skaraborgs pansarregementes skjutfältsfråga.

Chefen för armén hade med skrivelse den 1 april 1943 till fortifikationsstyrelsen överlämnat nyssberörda rekognosceringsrapport och anmodat styrelsen att vidtaga åtgärder för förvärv av skjutfält för Skaraborgs pansarregemente vid Kråk i enlighet med det i rapporten framlagda förslaget.

Arméförvaltningens tygdepartement hade i avgivet yttrande förklarat, att ur säkerhetssynpunkt ingen erinran vore att göra mot det föreslagna skjutfältet vid Kråk.

Länsstyrelsen i Skaraborgs län hade med överlämnande av yttranden från landsfiskalen i Karlsborgs distrikt, Skaraborgs läns hushållningssällskaps fiskerikommitté, lotsstyrelsen, fiskeriintendenten i östra distriktet och Vätterns fiskareförbund i skrivelse till fortifikationsstyrelsen den 30 april 1943 anført följande: Ur synpunkten av markförhållanden, intrång på jordbrukets område och dylikt vore området vid Kråk bestämt att föredraga framför det tidigare ifrågasatta Baggestensområdet. I de avgivna yttrandena hade emellertid påtalats, att skjutning å det område av Vättern, som utmärktes å en handlingarna bilagd karta, torde komma att medföra skada för fisket. En skälig och rimlig princip syntes vara att, om från det allmännas sida åtgärder vidtoges, som åstadkomme skada i något sådant hänseende som det här avsedda, det allmänna också beredde kompensation härför. Länsstyrelsen såge sig för-anlåten betona, att även i förevarande fall torde få anses synnerligen befogat och skäligt, att fiskarena bereddes ersättning för den skada, som kunde uppstå genom de skjutövningar, som kunde komma att anordnas, därest skjutfältet å Kråk komme till stånd, ävensom att på statens bekostnad åtgärder vidtoges i syfte att fisketillgången ej skulle försämrans genom skjutfältets tillkomst. Under förutsättning att ersättning bereddes fiskarena, att åtgärder vidtoges för fiskets uppehållande samt att säkerhetsföreskrifter utfärdades i huvudsaklig överensstämmelse med av lotsstyrelsen framlagt förslag, hade länsstyrelsen icke något att erinra mot att skjutfältet anordnades å det ifrågasatta området.

Chefen för Karlsborgs luftvärnsregementes depå hade genom skrivelse till fortifikationsstyrelsen den 24 april 1943 meddelat, bland annat, att, därest luftvärnsregementets skjutplats å Toranäset icke kunde av regementet utnyttjas efter anordnande av det planerade pansarskjutfältet vid Kråk, en ny skjutplats för luftvärnsregementet nödvändigtvis måste anskaffas. Enligt en vid skrivelsen fogad av kasernofficeren vid regementet uppgjord sammanställning med kostnadsberäkning för flyttning av baracklägret å Toranäset bestode baracklägret av 8 baracker, en såsom förrådshus nyttjad gammal stenladugård och en till ammunitionsförråd använd källare. Kostnaderna för flyttningen beräknades till totalt 29,550 kronor, därav 16,750 kronor direkta kostnader och 12,800 kronor indirekta kostnader, föranledda därav att 46 värnpliktiga snickare beräknades skola inkallas till beredskapstjänstgöring under 30 dagar för flyttningens utförande.

I anledning av vad sålunda meddelats hade chefen för armén i skrivelse till fortifikationsstyrelsen den 5 maj 1943 förklarat, att Skaraborgs pansarregementes disponerande av skjutfältet vid Kråk, såvitt nu kunde bedömas, icke komme att utgöra hinder för luftvärnsregementet att i erforderlig utsträckning utnyttja skjutplatsen vid Toranäset.

Fortifikationsstyrelsen hade låtit verkställa värdering av det till pansarskjutfält föreslagna området vid Kråk. Värderingen hade utförts av godsägaren Ericson i Hanaskede och forstmästaren Claughton-Wallin i Säby den 14—16 april 1943. Av värderingsinstrumentet framginge bland annat, att i området ingående bruksenheter — förutom den kronan redan tillhöriga fastigheten Toranäs 1¹ — omfattade registerfastigheterna Kråk 2¹, Hästebacken 1¹² och Lillerud 1¹⁴ (ingående i Kråks säteri), Kråk eller Kråkeholm 1¹⁰ och 1¹¹ samt Lillerud 1¹⁶ och 1¹⁷ (kallade »Ängen»), Kråk eller Kråkeholm 1¹² och Mickelstorp 1¹ (kallade »Hagen»), Kråk eller Kråkeholm 1¹³ (kallad »Kvarnbacken») Lillerud 1², 1³ och 1⁴ samt cirka 11 hektar av Rud Stora 1¹, allt i Mölltorps socken ävensom Sidön 5¹ i Breviks socken, att till förvärf föreslagen mark i areal innefattade 197,4473 hektar, därav tomt och åker 98,4943 hektar, äng och hagmark 69,02 hektar samt skogsmark 29,9330 hektar, att värderingsmännen vid fullgörandet av sitt uppdrag ansett sig böra åsätta varje bruksenhet dels ett saluvärde dels ett med hänsyn till tvångsförsäljning såsom skäligt föreslaget försäljningsvärde, vilket som regel beräknats till saluvärdet med tillägg av 20 procent, att salu- och försäljningsvärdena beräknats till 230,350 respektive 268,800 kronor, att värderingsmännen räknat med att till Kråks säteri och Sidön hörande fiske skulle kunna skiljas från marken och kvarbliva i nuvarande ägares hand mot en till 10,000 kronor beräknad engångsersättning för intrång samt att den totala värderingssumman slutade å 278,800 kronor.

Överstelöjtnanten Cedererona, vilken biträtt fortifikationsstyrelsen vid utredningen i ärendet, hade bland annat anfört följande. Mot de av värderingsmännen uppskattade värdena vore i stort sett intet att erinra. Såväl mark som skog borde kunna förvärfas för i värderingsinstrumentet angivna summor. Beträffande fisket vid Kråk och Sidön ville Cedererona framhålla, att intrånget å detsamma under vissa tider, då övningarna bedreves intensivt syntes bliva högst betydande men under andra tider utan betydelse. Även om engångsersättning för intrång i fisket lämnades, syntes dock anledning till tvistigheter angående fisket ständigt förefinnas, såvida kronan icke vore ägare till detsamma. Cedererona föresloge därför, att fisket skulle av kronan förvärfas. Kostnaden härför beräknades, efter samråd med fiskerikonsulenten i Skaraborgs län, till 30,000 kronor, därvid dock den vid värderingen beräknade intrångsersättningen, 10,000 kronor, bortföle.

För egen del har fortifikationsstyrelsen framhållit i huvudsak följande.

Styrelsen ansåge oundgängligen nödvändigt, att ett skjutfält för Skaraborgs pansarregemente med det snaraste anskaffades. Utan tillgång till ett område, där skarpskjutning från stridsvagnar under fältmässiga förhållanden kunde bedrivas, syntes utbildningen vid pansarregementet icke kunna bliva tillfredsställande.

Vid de omfattande rekognosceringar, som av personal vid pansarvapnet utförts i syfte att finna lämplig plats för anordnande av skjutfält för nu ifrågavarande pansarregemente, hade endast tvenne områden, det ena vid Baggesten och det andra vid Kråk, befunnits vara ur militär synpunkt godtagbara för ändamålet. Mot Baggestensområdets ianspråktagande såsom skjutfält hade ur folkförsörjnings- med flera synpunkter så allvarliga betänkligheter anförts, att fortifikationsstyrelsen ansett sig kunna tillstyrka dess förvärvande för angivet ändamål endast därest annat ur militär synpunkt godtagbart skjutfält för pansarregementet icke kunnat uppletas. De erinringar, som framförts mot anordnande av skjutfält vid Kråk, avsåge endast befarad skada och intrång å fisket i Vättern. Farhågorna härutinnan syntes dock vara i viss mån överdrivna. Av i ärendet avgivna yttranden rörande fiskefrågan framginge, att farhågorna avsåge dels skador å fisk och iekplatser, dels ock intrång vid utövning av fiskarens näring såväl inom strandäganderättsområdet som å det fria fiskevattnet, därvid särskilt understrukits olägenheten av att grundet »Flisen» syntes komma att delvis ligga inom skjutfältets säkerhetsområde. I fråga om skadegörelse å fiskbeståndet hade nu ifrågakomma skjutövningar i ett av yttrandena jämfästs med flygvapnets bombfällningar. Enligt vad fortifikationsstyrelsen från artillerisakkunnigt håll inhämtat syntes en sådan jämförelse vara missvisande. Visserligen förekomme skjutning med brisantammunition från stridsvagnar och pansarvärnspjäser, men brisad skedde som regel vid målet och mera sällan vid granatens anslag mot vattenytan. Vidare vore ifrågavarande projektilers sprängladdningar avsevärt svagare än flygbombernas. Vad anginge intrånget för fiskarna vid deras yrkesutövning, syntes denna fråga beträffande strandäganderättsområdet lättast kunna regleras, därest kronan, såsom fortifikationsstyrelsen här nedan av andra skäl hade för avsikt att föreslå, förvärvade fiskerätten inom det mest utsatta strandområdet, nämligen det som tillhörde Kråks säteri och Sidön. Vad anginge fisket utanför strandäganderättsområdet framhölles, att grundet »Flisen» komme att ligga utanför säkerhetsområdet. Frågan om eventuell ersättning åt fiskare för intrång i fisket inom det fria vattenområdet syntes icke för närvarande kunna göras till föremål för prövning. I vart fall syntes vara uppenbart, att befarade skador och intrång å fisket i Vättern icke vore av den omfattning, att hänsyn därtill borde förhindra ett för landets försvar så betydelsefullt företag som anordnande av ett skjutfält för Skaraborgs pansarregemente. Fortifikationsstyrelsen förordade därför, att detta pansarregementes skjutfält måtte förläggas till Kråk, därvid styrelsen i anslutning till uttalande i ämnet från chefen för armén räknade med att skjutfältet skulle kunna nyttjas även av Karlsborgs luftvärnsregemente.

Fortifikationsstyrelsen hade icke erinran att göra mot omfattningen av det till förvärv föreslagna markområdet vid Kråk. Styrelsen ansåge emellertid oundgängligen nödvändigt, att även vatten och grund samt fiske, tillhörande de till förvärv avsedda fastigheterna, medföljde vid dessas förvärvande för kronans räkning. Härvid vore till en början att erinra om att jorddelningslagen lade hinder i vägen för fränskiljande av enbart vatten och grund samt fiske från en fastighet. Ett fränskiljande skulle sålunda förutsätta, att även visst markområde av berörda fastigheter lämnades utanför förvärvet, något

som redan det icke syntes vara att tillråda. Frånskiljandet av vattenområde och fiske skulle givetvis kräva att, vid markens överlåtande, för lång framtid bindande uppgörelse med vattenområdenas ägare träffades om rättighet för kronan att utföra skjutningar över sistnämnda områden, vilka till väsentlig del vore belägna inom det för skjutövningarna erforderliga säkerhetsområdet. De krav i fråga om utrymning m. m., som härvid måste från kronans sida uppställas för att säkra det fulla utnyttjandet av skjutfältet, skulle nödvändigtvis bliva av den art, att betydande skadeståndsanspråk kunde förväntas från vattenområdenas ägare — detta i synnerhet som, enligt vad fortifikationsstyrelsen inhämtat, fisket inom berörda strandäganderättsområden huvudsakligen bedreves under månaderna oktober och november medan den mest intensiva skjutningen syntes komma att äga rum under tiden augusti—december. Efter uppgörelse av angiven art skulle också för framtiden kvarstå risk för tvister mellan fiskevattnens ägare och kronan om förhållandet mellan skjutningar och fiske. Om återigen — såsom naturligt vore — kronan tillika med marken förvärvade fastigheterna tillhörande vatten och grund samt fiske, syntes goda utsikter förefinnas att, med användande av åtminstone till en början kortfristiga avtal vid fiskerättens utarrenderande samt tillgodogörande av efter hand uppkommande erfarenhet, ordna förhållandena till fisket så att — utan eftersättande av de militära önskemålen — minsta möjliga intrång tillfogades fiskarena och kronan tillfördes en viss årlig inkomst.

Den i ärendet utförda värderingen syntes med de modifikationer, som föranleddes av att även vatten och grund samt fiske föresloges skola förvärfvas, kunna läggas till grund för kostnadsberäkningen för markförvärvet. Med hänsyn till att värderingsmännen i nästan alla fall räknat med ett tillägg av 20 procent å de uppskattade saluvärdena vid framläggande av förslag till försäljningsvärden, ansåge sig fortifikationsstyrelsen, även om expropriationsförfarande skulle erfordras för förvärvets genomförande, icke behöva räkna med annat än en mindre reserv utöver de föreslagna saluvärdena. Reserven beräknade styrelsen till 10,000 kronor. Värdet av fisket till Kråks säteri och Sidön beräknade fortifikationsstyrelsen till det av överstelöjtnanten Cedererona föreslagna beloppet, 30,000 kronor. Med hänsyn till vanskligheten att rätt bedöma fiskets värde, syntes dock här ett tillägg om 25 procent med 7,500 kronor erforderligt vid medelsbehovets bestämmande. För bestridande av expropriations-, avstycknings-, lagfarts- med flera kostnader räknade fortifikationsstyrelsen med ett belopp av 5,000 kronor såsom erforderligt. Kostnaderna för flyttning av baracklägret å Toranäset uppskattade styrelsen, som icke ansåge sig kunna räkna med värnpliktigas inkallande till beredskaps-tjänstgöring för arbetets utförande, till 40,000 kronor. Totalkostnaden skulle sålunda bliva (278,800 — 10,000 + 10,000 + 30,000 + 7,500 + 5,000 + 40,000 =) 361,300 eller avrundat 361,500 kronor.

Rörande kostnaderna för de skjuttekniska anordningar, vilka erfordrades å skjutfältet för att detta behörigen skulle kunna utnyttjas för avsett ändamål, komme styrelsen att i annat sammanhang framlägga förslag.

Till fullgörande av fortifikationsstyrelsen den 14 maj 1943 lämnat uppdrag att med vederbörande markägare förhandla om och, därest för kronan antagbar överenskommelse kunde träffas, med förbehåll av Kungl. Maj:ts godkännande träffa avtal rörande förvärv av ifrågavarande fastigheter och fastighetsdelar har styrelsen den 22 maj 1943 inkommit med skrivelse i ämnet jämte 6 upprättade preliminära köpehandlingar. Av skrivelsen inhämtas till en början, att vissa mindre justeringar av i värderingsinstrumentet lämnade

uppgifter befunnits påkallade. Sålunda hade framkommit, att den bruksningsenhet, som i värderingsinstrumentet angivits innefatta fastigheterna Kråk eller Kråkeholm 1¹² och Mickelstorp 1¹, omfattade jämväl registerfastigheterna Lillerud 1¹⁵, 1¹⁸ och 1¹⁹ i Mölltorps socken. Vid detta förhållande och då vid värderingen marken till sistnämnda tre registerfastigheter otvivelaktigt medräknats vid uppskattningen av bruksningsenhetens värde, hade givetvis de förda förhandlingarna rörande förvärv av denna bruksningsenhet avsett samtliga fem registerfastigheter, av vilka fyra, nämligen Mickelstorp 1¹ och Lillerud 1¹⁵, 1¹⁸ och 1¹⁹ vore oobeyggda och belägna utanför det egentliga skjutfältsområdet.

Vidare hade vid undersökning, företagen tillsammans med vederbörande distriktslantmätare, befunnits, att det till förvärv föreslagna området av Rud 1¹ borde minskas från cirka 11 hektar till omkring 9.6 hektar för att undvika att tvenne bostadshus och vissa andra byggnader komme att ingå i förvärvet. Med hänsyn härtill hade förslaget till gränser för området från Rud 1¹ ändrats på sätt med grön linje utmärkts å den till ärendet hörande kartan. Ändringen syntes vara ur militär synpunkt helt betydelselös.

Slutligen hade framkommit, att en fiskare (Salomon Gustafsson), som enligt uppgift i värderingsinstrumentet arrenderade viss fiskerätt vid Kråks säteri till den 14 mars 1945, även till samma tid enligt särskilt avtal arrenderade ett mindre jordområde med byggnader på en udde söder om säteriets mangårdsbyggnad. Om, såsom fortifikationsstyrelsen förutsatt, Gustafsson skulle även efter kronans övertagande av säteriet bibehållas vid sin fiskerätt, syntes det nödvändigt att bereda honom annan bostad, då den nuvarande vore så belägen, att den icke kunde bebos vid områdets utnyttjande för pansarskjutningar. Den lämpligaste lösningen syntes vara att flytta den av Gustafsson bebodda stugan till någon mindre utsatt plats inom skjutfältet. Kostnaden för flyttningen syntes kunna beräknas till omkring 5,000 kronor.

Resultatet av förhandlingarna med markägarna hade blivit att fortifikationsstyrelsen, under förbehåll av Kungl. Maj:ts godkännande före den 1 december 1943, träffat avtal om inköp för kronans räkning av all till förvärv föreslagna fast egendom med undantag för Kråks säteri (registerfastigheterna Kråk 2¹, Hästebacken 1¹², Lillerud 1¹⁴ och Sidön 5¹) mot i nedanintagna sammanställning angivna, av styrelsen såsom skäligen ansedda köpeskillingsbelopp och på villkor i övrigt, vilka närmare framginge av köpeavtalen.

Ägaren av Kråks säteri hade vid förhandlingarna fordrat minst 180,000 kronor för egendomen vid frivillig uppgörelse — ett pris, som fortifikationsstyrelsen icke ansett vara för kronan godtagbart, varför expropriationsförfarande syntes behöva anlitas för genomförande av denna del av markförvärvet.

Några förhandlingar med ovannämnda fiskare för erhållande av medgivande från denne att flytta den av honom bebodda stugan till annan plats inom skjutfältsområdet hade icke medhunnits på den korta tid, som stått till förfogande för underhandlingarnas utförande, men syntes lämpligen kunna upptagas i samband med förberedelser för framställning om tillstånd

Sammanställning.

Fastighet eller fastighetsdel	Av värderings-	Av värderings-	Avtalad köpe- skilling kronor
	männens upp- skattat salu- värde kronor	männens före- slaget försälj- ningsvärde kronor	
Kråk eller Kråkeholm 1 ¹⁰	13,000	15,600	15,000
” ” ” 1 ¹¹			
Lillerud 1 ¹⁶			
” 1 ¹⁷	23,350	28,000	26,000
Kråk eller Kråkeholm 1 ¹²			
Lillerud 1 ¹⁵			
” 1 ¹⁸			
” 1 ¹⁹	11,000	13,200	12,000
Mickelstorp 1 ¹			
Kråk eller Kråkeholm 1 ¹³	25,400	30,000	30,000
Lillerud 1 ²			
” 1 ³			
” 1 ⁴	6,000	7,200	7,500
9,6 hektar av Rud 1 ¹	1) 50,000	1) 50,000	41,500
Summa	128,750	144,000	132,000

1) Avser en areal om cirka 11 hektar.

att för kronans räkning exproprieras Kråks säteri. Skulle därvid uppgörelse med fiskaren icke kunna träffas, syntes det nödvändigt att exproprieras dennes nyttjanderätt, därvid visserligen den enligt ovan beräknade kostnaden för flyttning av en byggnad bortfölla, men i stället tillkomme ersättning åt ifrågavarande fiskare enligt expropriationsnämndens bestämmande. Då denna ersättning möjligen kunde bli högre än 5,000 kronor erfordrades en viss reserv för fall av expropriation.

Med beaktande av vad som framkommit vid de förda underhandlingarna beräknade fortifikationsstyrelsen numera kostnaderna för markförvärvets genomförande enligt följande.

Preliminärt avtalade köpeskillingsbelopp	kronor 132,000
Beräknat värde å Kråks säteri (med fiske)	» 134,000
Tillägg för expropriation (20 procent å mark och byggnads- värde, 25 procent å värdet av fiske)	» 28,300
Kostnader för expropriationsförfarande, avstyckning, lag- fart m. m.	» 5,000
Kostnader för flyttning av byggnader	» 45,000
Reserv	» 10,000

Summa kronor 354,300

eller avrundat 354,000 kronor.

Departements-
chefen.

Det såsom skjutfält för Skaraborgs pansarregemente föreslagna området vid Kråk uppfyller icke alla fordringar på ett dylikt fält, enär av säkerhets-
skäl skjutning med 7.5 cm pjäser icke där kan äga rum. Då emellertid fältet i övrigt synes vara väl lämpat för ändamålet, och då de sociala och ekonomiska olägenheterna bli jämförelsevis obetydliga, finner jag mig böra tillstyrka,

att området tages i anspråk såsom skjutfält. De skjutningar, som icke kunna äga rum vid Kråk, torde med hänsyn till svårigheterna att någonstades i det inre av landet finna en för dylika skjutningar användbar plats böra förläggas till lämplig plats vid kusten, exempelvis till det blivande skjutfältet vid Brösarp (jfr propositionen nr 302). — Som jag icke finner anledning till erinran gentemot de av arméförvaltningens fortifikationsstyrelse senast framlagda kostnadsberäkningarna och ej heller i övrigt har något att invända emot fortifikationsstyrelsens förslag med avseende å fiskerätten inom området m. m., beräknar jag det för förvärvet erforderliga beloppet till 354,000 kronor.

Jag ber att här nedan få till behandling upptaga fråga om vissa å skjutfältet erforderliga skjuttekniska anordningar.

4. Anordningar för skjutning med pansarvärns- och stridsvagnskanon vid Skaraborgs pansarregemente.

I det föregående har jag förordat anvisande av medel för inköp av mark i trakten av Kråk i Västergötland för skjutfält för Skaraborgs pansarregemente.

I skrivelse den 7 maj 1943 har *arméförvaltningens fortifikationsstyrelse* hemställt, att 72,000 kronor måtte anvisas för anordningar för skjutning med pansarvärns- och stridsvagnskanoner å det blivande skjutfältet.

Styrelsen har i ämnet anfört bland annat följande.

Skjutbaneanläggningar för skjutning med pansarvärns- och stridsvagnskanon hade hittills icke i nämnvärd utsträckning kommit till utförande i Sverige. Det vore därför icke möjligt att nu slutligt angiva omfattningen av erforderliga anordningar och dessas lämpligaste tekniska utformande med därpå grundad detaljberäkning av kostnaderna. Den anläggning, som nu föreslages komma till utförande på det för Skaraborgs pansarregemente till förvärv ifrågasatta skjutfältsområdet vid Kråk syntes därför i viss mån få karaktären av försök. I huvudsak komme emellertid anläggningen att utgöras av målanordningar med decauillespår och wires, markörskydd med spel för målanordningarna, signalanordningar för tillkännagivande av skjutnings utförande, telefonförbindelser samt materialbod och regnskydd.

Kostnaderna för en dylik anläggning hade approximativt beräknats till 60,000 kronor enligt prisläget den 1 juli 1941 men kunde beräknas ha stigit till omkring 72,000 kronor vid tiden för arbetenas beräknade utförande under senare halvåret 1943.

På av fortifikationsstyrelsen anförda skäl förordar jag — under förutsättning av bifall till i det föregående framlagt förslag beträffande skjutfält för Skaraborgs pansarregemente — att medel nu anvisas för ifrågasvarande skjutbaneanläggning. I avsaknad av möjlighet att närmare bedöma kostnaderna för en dylik anläggning beräknar jag, med utgångspunkt från fortifikationsstyrelsens förslag i ämnet, ett belopp av 72,000 kronor vara erforderligt för ändamålet, av vilket belopp dock endast 60,000 kronor, motsvarande kostnaden enligt prisläget den 1 juli 1941, synas böra belasta femårsplanens kostnadsram.

Departements-
chefen.

Hemställan m. m.

Kostnaderna för inköp av skjutfält för dels Göta pansarlivgarde och Södermanlands pansarregemente, dels ock Skaraborgs pansarregemente uppgå enligt det föregående till ett belopp av (700,000 + 354,000 =) 1,054,000 kronor. För bestridande av dessa kostnader bör anvisas ett investeringsanslag, vilket för mötande av oförutsedda utgifter torde böra bestämmas till i avrundat tal 1,100,000 kronor.

Kostnaderna för ordnande av Göta pansarlivgardes förläggning, enligt det föregående för nästa budgetår 2,000,000 kronor, böra såsom redan framhållits bestridas från ett särskilt investeringsanslag. Däremot böra kostnaderna för anordningar för skjutning å Skaraborgs pansarregementes skjutfält, 72,000 kronor, bestridas från det i årets statsverksproposition (kapitalbudgeten, bil. 2) under försvarsväsendets fastighetsfond, arméförvaltningens delfond därav, äskade investeringsanslaget å 24,000,000 kronor till Vissa byggnadsarbeten m. m.

Under åberopande av vad sålunda anförts hemställer jag, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen att

dels besluta, att Göta pansarlivgarde skall förläggas till Enköping,

dels såsom kapitalinvestering i försvarsväsendets fastighetsfond, arméförvaltningens delfond, till *Ordnande av Göta pansarlivgardes förläggning* för budgetåret 1943/44 anvisa ett investeringsanslag av 2,000,000 kronor,

dels såsom kapitalinvestering i samma delfond till *Mark för skjutfält för Göta pansarlivgarde samt Södermanlands och Skaraborgs pansarregementen* för budgetåret 1943/44 anvisa ett investeringsanslag av 1,100,000 kronor,

dels ock medgiva, att anordningar för skjutning å Skaraborgs pansarregementes skjutfält må, i enlighet med vad av mig i det föregående anförts, komma till utförande med anlåtande av det i årets statsverksproposition (kapitalbudgeten, bil. 2) under nämnda delfond för budgetåret 1943/44 äskade investeringsanslaget å 24,000,000 kronor till Vissa byggnadsarbeten m. m.

Med bifall till denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställan förordnar Hans Maj:t Konungen, att till riksdagen skall avlätas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

Ur protokollet:

Sigurd Lind.